

روابط هسته‌ای ایران و فرانسه در دوره حکومت والری ژیسکاردستن (۱۳۵۲-۱۳۵۳ش.)

محمدجعفر چمنکار^۱

چکیده

روابط ایران و فرانسه در دوره ریاست‌جمهوری والری ژیسکاردستن در زمینه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، نظامی و اقتصادی گسترش یافت. بر اساس سیاست ژیسکاردستن، به‌منظور مبارزه با چالش‌های اقتصادی پس از جنگ اعراب و اسرائیل و تبعات منفی بحران نفتی، صنایع فرانسه سهم بیشتری از بازار گسترده ایران را جستجو می‌کردند. روابط تنگاتنگ در صنعت نوپای هسته‌ای ایران، بخش مهمی از این مراودات را پوشش می‌داد و تحویل نیروگاه‌های هسته‌ای با ظرفیت پنج‌هزار مگاوات نیز بخشی از همکاری‌ها بود. ارزش برخی از این تأسیسات از جمله نیروگاه اتمی دارخوین بیش از یک میلیارد و دویست میلیون دلار تخمین زده می‌شد. ده‌ها شرکت فرانسوی در تخصص‌های مرتبط با نیروگاه‌های هسته‌ای در ایران فعالیت می‌کردند و آموزش نیروی انسانی مورد نیاز نیروگاه‌های اتمی ایران در فرانسه انجام می‌گرفت. دولت ایران نیز با پرداخت هزینه سنگین، در شرکت‌های غنی‌سازی اورانیوم در فرانسه سهیم بود. تلاش‌های ایران برای تضمین دریافت سوخت نیروگاه‌های اتمی خود، موجب خرید بخشی از سهام شرکت‌های تهیه سوخت کورودیف و یورودیف فرانسه گردید. هدف از این پژوهش، بررسی نقش دولت فرانسه عصر والری ژیسکاردستن در برنامه اتمی ایران طی دهه ۵۰ شمسی است. پرسش این است که روابط هسته‌ای ایران با فرانسه در دوره ریاست‌جمهوری ژیسکاردستن چگونه بوده است؟ در پایان، نویسنده نتیجه می‌گیرد که عصر ریاست‌جمهوری ژیسکاردستن نقطه‌عطفی در گسترش همه‌جانبه روابط دو کشور به‌ویژه در زمینه همکاری‌های صلح‌آمیز اتمی بوده است.

▪ واژگان کلیدی:

ایران، فرانسه، پهلوی دوم، والری ژیسکاردستن، روابط هسته‌ای.

مقدمه

ایران و فرانسه در دوره پهلوی دوم متحدان کلیدی محسوب می‌شدند. در نوامبر ۱۹۴۴ فرانسه به‌تازگی از اشغال نظامی نازی‌ها رها شده بود که ژنرال دوگل^۱ (۱۹۷۰-۱۸۹۰م)، رهبر دولت «فرانسه آزاد» در راه سفر به مسکو، در تهران توقف کرد و در دیداری با محمدرضا شاه به او اطمینان داد که فرانسه به استمرار نظام پادشاهی در ایران بسیار اهمیت می‌دهد. در سال ۱۹۶۳م. دوگل برای دومین بار به ایران سفر کرد و پیش از مرگش در سال ۱۹۷۰م. هنگامی که در شهرک کلمبه له دُز اِگلیز^۲ می‌زیست، از میان همه رهبران جهان تنها محمدرضا پهلوی را به حضور پذیرفت (رادیو فرانسه فارسی، ۲۰۱۷/۱۲/۶). با آغاز ریاست‌جمهوری ژیسکاردستن، روابط دو کشور وارد مرحله نوینی از شکوفایی اقتصادی شد. والری ژیسکاردستن^۳ (۲۰۲۰-۱۹۲۶م.) در ۱۹ مه ۱۹۷۴ و در ۴۸ سالگی با پیروزی بر فرانسوا میتران^۴ به عنوان بیستمین رئیس‌جمهور فرانسه انتخاب شد. او در این دوران، جوان‌ترین رهبر «جمهوری پنجم» فرانسه بود و تلاش کرد تا برنامه‌های نوگرایانه متعددی را اجرا کند. او می‌خواست تجسم «مدرنیسم ظفرمندانه» برآمده از جناح میانه‌رو احزاب لیبرال و دموکرات-مسیحی باشد که اروپای پس از جنگ جهانی دوم را بازسازی کرده بودند. شوک اول نفتی پس از جنگ اعراب و اسرائیل در دوران او که سرعت رشد اقتصادی را در فرانسه کاهش داد. همچنین چرخش بیشتر به سمت سیاست‌های محافظه‌کارانه و ریاضت اقتصادی موجب گردید که فرانسه با هدف گذار از بحران‌های مالی، به‌سوی توسعه تبادلات اقتصادی با کشورهای مختلف جهان گرایش یابد. دوره ریاست‌جمهوری او با شکست از فرانسوا میتران در سال ۱۹۸۱م. به پایان رسید. پیشرفت در حوزه فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای که یکی از اهداف سیاست خارجی ژیسکاردستن بود، موجب همکاری گسترده فرانسه با ایران شد.

این پژوهش با روش کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از اسناد منتشر نشده، به‌ویژه مطبوعات این دوران، سعی دارد به این سؤال پاسخ دهد که فرانسه مقارن با ریاست‌جمهوری ژیسکاردستن در برنامه هسته‌ای ایران دوره پهلوی دوم چه نقشی داشته است؟ در پایان نتیجه گرفته می‌شود که فرانسه یکی از بازیگران اصلی در شکل‌گیری صنعت هسته‌ای ایران در دهه ۵۰ شمسی/۷۰ میلادی بوده است، اگر چه با بروز بحران‌های سیاسی در اواخر حیات سلسله

^۱. Charles André Joseph Marie de Gaulle

^۲. Colombey-les-Deux-Eglises در ناحیه اوت - مارن، محل دفن ژنرال دوگل

^۳. Valéry Marie René Georges Giscard d'Estaing

^۴. François Maurice Adrien Marie Mitterrand

پهلوی، نوعی تردید در میان دولتمردان پاریس برای ادامه همکاری دیده می‌شود که منجر به توقف همکاری‌ها و خروج شرکت‌های فرانسوی از ایران گردید. با وجود تحقیقات ارزشمند در مورد تاریخ تحولات هسته‌ای ایران از جمله کتاب *تاریخچه انرژی هسته‌ای در ایران و جهان*، تألیف گروه نویسندگان در سال ۱۳۸۶ش. و مقاله "چگونگی سیاست و موضع‌گیری آمریکا در برابر برنامه هسته‌ای دولت پهلوی دوم" نوشته محمدجعفر چمنکار در سال ۱۳۹۲ش.، تاکنون به‌طور خاص به نقش و جایگاه فرانسه دوره ژیسکاردستن در توسعه برنامه هسته‌ای ایران در دوره پهلوی دوم پرداخته نشده است. این پژوهش می‌تواند آغازی برای مطالعات گسترده‌تر در این زمینه باشد.

همکاری‌های هسته‌ای ایران و فرانسه از آغاز تا سفر شاه به پاریس

تحقیقات هسته‌ای فرانسه در دهه ۳۰ شمسی / ۵۰ میلادی آغاز گردید و نخستین نیروگاه هسته‌ای در سال ۱۳۴۱ش. / ۱۹۶۲م. افتتاح شد؛ در نتیجه فرانسه که در زمینه صنایع پیچیده هسته‌ای، فناوری سوخت هسته‌ای، بازپروری اورانیوم و آموزش نیروی انسانی جزء کشورهای پیشرو محسوب می‌گردید، توانست نقش مهمی در طرح‌های بزرگ صنعت هسته‌ای ایران ایفا نماید (<http://coordination-antinucleaire-sudest.net>). در سال ۱۳۴۸ش. قرارداد موسوم به «پروتکل رادیو اکتیو» برای فراگیری دانش فنی انرژی هسته‌ای بین ایران و فرانسه به امضا رسید و بدین ترتیب نخستین گام‌ها برای همکاری‌های دو کشور در زمینه صنعت هسته‌ای برداشته شد (ساکما: ۳۸۰/۴۴۱۹). در سال ۱۳۴۹ش. همکاری ایران با سازمان انرژی هسته‌ای فرانسه برای اکتشافات معدنی در آذربایجان شرقی آغاز گردید (ساکما: ۱۰۲۲/۳۶۴/۹۵). والرئ ژیسکاردستن اولین بار در ۲۹ دی ۱۳۵۰ / ژانویه ۱۹۷۲ در سمت وزیر اقتصاد و دارایی فرانسه از ایران دیدار کرد، سپس هوشنگ انصاری وزیر اقتصاد در ۱۷ دی ۱۳۵۲ در رأس هیأتی در نخستین اجلاس کمیسیون مشترک وزیران ایران و فرانسه در پاریس شرکت کرد و با او دیدار نمود. از مهم‌ترین مذاکرات فی‌مابین، انعقاد قراردادهائی به‌منظور احداث نیروگاه‌های هسته‌ای در ایران با مجموع ظرفیتی تا پنج‌هزار مگاوات بود (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲: ۱۵۴). پیرو این اقدامات، مطبوعات ایران در روز دوشنبه ۶ اسفند ۱۳۵۲ اعلام کردند که دولت برای تولید بیست‌هزار مگاوات برق هسته‌ای در بیست سال آینده، مذاکرات چندجانبه فشرده‌ای را با شرکت‌ها و کشورهای مختلف غربی آغاز کرده است. برای دستیابی به این میزان از انرژی، می‌بایست ۲۶ نیروگاه ۷۵۰ مگاواتی در ایران تأسیس شود (آیندگان، ۱۳۵۲/۱۲/۷: ۱ و ۷). در

ابتدای خرداد ماه ۱۳۵۳، رادیو لندن با تحلیل فعالیت‌های عظیم هسته‌ای دولت پهلوی، از سفارش پنج نیروگاه هسته‌ای به فرانسه خبر داد. خرید این تعداد از راکتورهای هسته‌ای نیاز ایران را به برق در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۸۹م. تأمین می‌کرد (کیهان، ۱۳۵۳/۳/۱: ۳).

از مسافرت شاه به پاریس تا قرارداد اسفند ۱۳۵۳

از سال ۱۳۵۳ش. / ۱۹۷۴م. نقش فرانسه در تحولات هسته‌ای ایران پررنگ‌تر شد. بر اساس سیاست دولت ژیسکاردستن، صنایع فرانسه سهم بیشتری از بازار عظیم و پرتقاضای هسته‌ای ایران را جست‌وجو می‌کرد (آیندگان، ۱۳۵۳/۴/۲: ۶). روکالو^۱ مشاور امور خارجی رئیس سازمان انرژی هسته‌ای فرانسه در ۲۱ خرداد ۱۳۵۳ / ۱۱ ژوئن ۱۹۷۴ با سفر به ایران، با هویدا نخست‌وزیر و سایر مقامات دیدار کرد. در جریان دیدار شاه از پاریس مورخ^۳ تا ۸ تیر ۱۳۵۳ / ۲۴ تا ۲۹ ژوئن ۱۹۷۴، نفت و اتم در کانون مذاکرات رهبران ایران و والری ژیسکاردستن رئیس‌جمهور فرانسه قرار گرفت (آیندگان، ۱۳۵۳/۴/۳: ۱ و ۱۳). به گفته مقامات دولت پهلوی، ایران به صورت جدی و خستگی‌ناپذیر به دنبال احداث بیست راکتور هسته‌ای برای تولید برق بود. شاه که به‌وسیله اکبر اعتماد نخستین رئیس سازمان انرژی هسته‌ای ایران و فرهاد ریاحی رئیس دانشگاه بوعلی سینای همدان همراهی می‌شد، از مرکز تحقیقات هسته‌ای در ساکله^۲ (ساکلی) پاریس و مرکز تولید هسته‌ای مارکول^۴ واقع در ناحیه ریوانس^۴ دیدار نمود و با بخش‌های گوناگون یک نیروگاه برق هسته‌ای آشنا شد (آیندگان، ۱۳۵۳/۴/۳: ۴). اکبر اعتماد با اشاره به این بازدید، از توانایی فنی مسئولان حوزه هسته‌ای ایران در شناخت نیروگاه‌های هسته‌ای یاد نموده و گفته است:

«اعلی‌حضرت اظهار علاقه کرده بودند که در برنامه ایشان یک بازدید مفصل از مرکز تحقیقات اتمی ساکله که در نزدیکی پاریس است، منظور شود. ژیسکاردستن گفته بود خودم هم می‌آیم، برای اینکه خودم هنوز ساکله را ندیده‌ام. اتفاق جالب اینکه من دوره مهندسی اتمی خود را در ساکله گذرانده‌ام و آنجا را به‌خوبی می‌شناختم. ساکله بزرگ‌ترین مرکز تحقیقات اتمی فرانسه بود که شهرت جهانی داشت و زمانی حدود سی‌هزار نفر در آنجا کار می‌کردند. علاوه بر مسئول فرانسوی که جواب سؤالات اعلی‌حضرت را می‌داد و گاه عاجز بود، جواب صحیح را من می‌دادم. ژیسکاردستن از این موضوع متعجب شده بود. اعلی‌حضرت خیلی

^۱. Rocalve

^۲. Saclay

^۳. Marcoule

^۴. Revanesse

خوشحال شدند و چند دفعه این را به من گفتند که شما آبروی ما را در نزد رئیس‌جمهور فرانسه خریدید» (بنیاد مطالعات ایران، ۲۰۰۵: ۱۳۸-۱۳۷).

در جریان این سفر بر تأسیس پنج مرکز تولید انرژی هسته‌ای که بخشی از برنامه‌های کوتاه‌مدت هسته‌ای ایران بود، تأکید شد. به گفته مقامات رسمی، ارزش بخشی از این تأسیسات بیش از یک میلیارد و دویست میلیون دلار تخمین زده می‌شد و دولت پهلوی سفارشات سنگینی را به فرانسه عرضه کرده بود (آیندگان، ۱۳۵۳/۴/۴: ۸۱). قرارداد هسته‌ای دو کشور که در تاریخ ۶ تیر ۱۳۵۳ / ۲۷ ژوئن ۱۹۷۴ منعقد گردید، بر همکاری برای ایجاد مرکز پژوهش‌های هسته‌ای در ایران، تربیت کادر متخصص و تحویل واحدهای هسته‌ای مولد برق با ظرفیت پنج‌هزار مگاوات تأکید داشت. در این موافقت‌نامه پیش‌بینی شده بود که دو طرف به صورت مشترک توسعه همکاری در زمینه استفاده از انرژی هسته‌ای در ناوگان تجاری و نفتکش‌ها را مورد مطالعه قرار دهند. در مهر ماه همان سال، اکبر اعتماد دوباره به دعوت سازمان انرژی هسته‌ای فرانسه از پاریس دیدار کرد و در زمینه همکاری‌های دو کشور به مذاکره پرداخت (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۱۸۳-۱۸۰).

مسافرت میشل دورنانو^۱ وزیر صنایع و تحقیقات فرانسه در رأس یک هیأت بلندپایه از مقامات وزارت صنایع و انرژی هسته‌ای آن کشور به ایران در ۲۴ تا ۲۷ آبان ۱۳۵۳ / ۱۵ تا ۱۸ نوامبر ۱۹۷۴، بخشی دیگر از دیپلماسی هسته‌ای دو کشور را شامل می‌شد. در جریان این مسافرت، دو موافقت‌نامه، یک یادداشت تفاهم و یک قرارداد مقدماتی در زمینه همکاری‌های هسته‌ای ایران و فرانسه در ۲۷ آبان / ۱۸ نوامبر منعقد گردید. بر اساس موافقت‌نامه نخست، سازمان انرژی هسته‌ای فرانسه نتایج تجربیات و اطلاعات علمی و فنی خود را برای تأسیس یک مرکز تحقیقات هسته‌ای به ایران منتقل می‌نمود. موافقت‌نامه دوم که بین سازمان انرژی هسته‌ای ایران و مؤسسه ملی برق فرانسه منعقد شد، بر همکاری در زمینه‌های فنی نیروگاه‌های هسته‌ای و شبکه توزیع برق تأکید داشت. یادداشت تفاهم امضاء شده نیز در ارتباط با تأمین سوخت هسته‌ای نیروگاه‌هایی بود که به فرانسه سفارش داده می‌شد. هدف قرارداد مقدماتی که بین ایران و کمپانی سازنده راکتور اتمی و مؤسسه ملی برق فرانسه امضا شد، ساخت و تحویل دو نیروگاه اتمی هر یک به قدرت ۹۰۰ مگاوات بود (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۱۸۳). به گفته اعتماد، نیروگاه‌های هسته‌ای فرانسوی در سال‌های ۱۹۸۳-۱۹۸۲ م. به بهره‌برداری می‌رسید. مطالعه برای تعیین مکان مرکز تحقیقات جدید هسته‌ای ایران شروع

^۱. Michel Dornano

شده و از سال آینده، احداث ساختمان آن آغاز می‌شد. بر این اساس، در ایران برای ایجاد یک نیروگاه اتمی، چهارصد تا پانصد دلار برای هر کیلو وات ساعت برق باید هزینه می‌شد. هر نیروگاه صد تا دویست متخصص فنی نیاز داشت و برای تأمین سوخت، مطالعه برای کشف ذخایر اورانیوم در داخل و یا خرید از بازارهای جهانی در جریان بود (کیهان، ۱۳۵۳/۸/۲۸: ۱ و ۲).

مطبوعات از ابتدای آبان ۱۳۵۳، مسافرت ژاک شیراک^۱ به تهران در ۳۰ آذر ۱۳۵۳/۲۱ دسامبر ۱۹۷۴ را پیش‌بینی می‌کردند. پس از این سفر و دیدار مقامات عالی‌رتبه، یادداشت تفاهم در زمینه ساخت دو نیروگاه اتمی با ظرفیت ۹۰۰ مگاوات امضاء گردید (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۱۸۴). به نوشته جراید رسمی، حجم قراردادهای منعقد شده بالغ بر پنج میلیارد دلار می‌شد و برای ساخت دو نیروگاه اتمی فرانسوی در حدود یک میلیارد دلار بودجه تخصیص می‌یافت. مقامات ایران در این مذاکرات، هزینه ساخت کامل پنج نیروگاه اتمی با تکنولوژی فرانسه را بیش از سه میلیارد دلار ارزیابی نمودند. بر این اساس، سازمان انرژی اتمی ایران بر داشتن سهم مستقیم از پژوهش‌های علمی هسته‌ای فرانسه، تربیت کادر هسته‌ای ایران و داشتن سهم در صنایع غنی‌سازی اورانیوم این کشور اصرار داشت. به گفته مقامات، فرانسه می‌بایست طرحی را برای تربیت نزدیک به هزار نفر نیروی انسانی فنی هسته‌ای ایران در یک مدت زمان معین تدوین و اجراء نماید. به گفته هویدا، دولت ایران بر عملی نمودن همه توافقات با فرانسه تأکید و جدیت مستمر داشت (کیهان، ۱۳۵۳/۱۰/۲: ۲۷، ۳ و ۱). در چهارم اسفند ۱۳۵۳ دو موافقت‌نامه و یک قرارداد در زمینه همکاری‌های هسته‌ای ایران و کمیساریای انرژی هسته‌ای فرانسه در زمینه غنی‌سازی اورانیوم و پرداخت یک میلیارد دلار وام بلندمدت ایران به این سازمان، بین دکتر اعتماد و میشل پکور^۲ به نمایندگی از ریاست کمیساریای انرژی هسته‌ای فرانسه در تهران امضاء شد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۱۸۴؛ آرشیو سازمان اسناد ملی، ۲۲۰/۸۸۴).

توسعه روابط هسته‌ای ایران و فرانسه

در پی توسعه روابط ایران و فرانسه، ژان پیرفورکاد^۳ وزیر اقتصاد و دارایی این کشور در رأس هیأتی عالی‌رتبه به منظور شرکت در دومین اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی ایران و فرانسه در مورخ ۱۵ تا ۱۷ اردیبهشت ۱۳۵۴ به تهران مسافرت نمود. در پایان این اجلاس، پروتکل مربوط به مذاکرات کمیسیون میان هوشنگ انصاری وزیر اقتصاد و دارایی و

^۱. Jacques René Chirac

^۲. Michel Pecqueur

^۳. Jean Pierre Fourcade

فورکاد امضاء شد که از اهم مفاد آن می‌توان به مشارکت ایران در صنایع غنی‌سازی اورانیوم فرانسه، امضای قرارداد خرید دو نیروگاه به قدرت هر یک ۹۰۰ مگاوات، موافقت دولت ایران برای پرداخت یک میلیارد دلار وام به کمیسیاری انرژی هسته‌ای فرانسه که شرایط تحویل آن در توافق‌نامه دیگری به امضاء می‌رسید و قرارداد ایجاد یک مرکز تحقیقات هسته‌ای در ایران اشاره نمود (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۲۲۱-۲۲۰؛ کیهان، ۱۳۵۴/۲/۱۱: ۳۱).

قرارداد ساخت نیروگاه هسته‌ای دارخوین

در خرداد ۱۳۵۵ هویدا در سفر به پاریس با ژاک شیراک و سایر مقامات سیاسی و اقتصادی فرانسه دیدار کرد. شیراک در این دیدار بر اهمیت جایگاه ویژه ایران برای فرانسه تأکید ورزید. هویدا نیز در مصاحبه‌ای با خبرنگاران اعلام کرد: «در باره همکاری اتمی با فرانسه قراردادی داریم و در چهارچوب این قراردادها سفارش نیروگاه به فرانسه داده‌ایم» (اطلاعات، ۱۳۵۵/۳/۴: ۸). او همچنین در جواب سؤالی در باره خرید کارخانه بازپروری اورانیوم از فرانسه گفت:

«می‌دانید که ما به یک توافق کلی با فرانسه رسیده‌ایم که در تمام مراحل تکنولوژی از دانش فنی فرانسه استفاده کنیم و همکاری ما محدود به دو نیروگاه هسته‌ای نخواهد شد. این قرارداد امضاء شده است و ساختمان نخستین نیروگاه به‌زودی و طی چند ماه آینده آغاز خواهد شد. در این زمینه همه چیز به‌خوبی و طبق برنامه پیش می‌رود» (اطلاعات، ۱۳۵۵/۳/۵: ۴۱).

شیراک نیز در تأیید سخنان هویدا عنوان کرد:

«فرانسه تعهد کرده است که در یک برنامه منظم انتقال تکنولوژی به ایران سهم مهمی داشته باشد تا به نوبه خود به پیشرفت اقتصادی و ویژه ایران کمک کند. ایران از ما خواستار یک تکنولوژی هسته‌ای نظامی نیست و آنچه می‌خواهد ملزومات تولید برق هسته‌ای است و ما با آگاهی کامل وارد این همکاری با ایران شده‌ایم و قرارداد ما مربوط به دو کارخانه اتمی است» (اطلاعات، ۱۳۵۵/۳/۵: ۴۱).

سفر والرئ ژیسکاردستن رئیس‌جمهور فرانسه از ۱۲ تا ۱۵ مهر ۱۳۵۵/۴ تا ۱۷ اکتبر ۱۹۷۶ روند همکاری‌های دو کشور در زمینه انرژی اتمی را تسریع نمود (ساکما، ۱۳۳۲/۷: ۲۳۰). مسافرت وی در سال‌های قبل به همراه ژاک شیراک نخست‌وزیر به تهران روابط اقتصادی و نظامی فی‌مابین را به بالاترین سطوح رساند (کیهان، ۱۳۵۳/۱۰/۲: ۲۷، ۱، ۳). رؤسای دو کشور از نتایج همکاری‌های دوجانبه در زمینه استفاده مسالمت‌آمیز از انرژی هسته‌ای اعلام رضایت

کرده و بار دیگر تمایل خود را به ادامه همکاری‌های دو جانبه بر اساس موافقت‌نامه مورخ ژوئن ۱۹۷۴ ابراز نمودند. رهبران دو کشور همچنین از تأیید سفارش نیروگاه‌های هسته‌ای شماره سه و چهار ایران که عملیات شناسایی محل نصب آنها نیز آغاز شده بود، اظهار خوشنودی کردند. دو طرف از طرح توسعه مرکز هسته‌ای فن آوری اصفهان نیز که قرار عملیاتی آن از ماه‌های آینده شروع می‌شد، اعلام رضایت کردند (ساکما: ۳۷۰/۱۱۲۶۱). همکاری در زمینه کشف معادن اورانیوم طبیعی در ایران و غنی‌سازی اورانیوم با استفاده از روش دیفوزیون گازی به‌صورت مشترک نیز از دیگر مصوبات این دیدار بود. مقامات دو کشور همچنین بر ادامه مطالعه و کارشناسی برای ساخت شش نیروگاه جدید اتمی در ایران تأکید کردند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۵: ۳۰۷).

دو راکتور احداثی فرانسویان با نام نیروگاه دارخوین، بر حاشیه کارون و در شمال اهواز ساخته می‌شد (کمام، ۲۳/۶۵/۰/۰/۵۹۶ ق.). راکتورها دارای ۹۳۰ مگاوات قدرت بودند که امکان ارتقای آنها به نیروگاه ۹۹۰ مگاواتی نیز وجود داشت. برج خنک‌کننده در کنار دو راکتور مزبور نقشی مهم در کاهش آلودگی محیط‌زیست ایفاء می‌کرد. در ابتدا شرکت تکنیاتوم سازنده این نیروگاه قصد احداث آن را در بندرعباس داشت، اما پس از مطالعات زمین‌شناختی و با توجه به زلزله‌خیز بودن استان هرمزگان، محل ساخت آن تغییر پیدا کرد. بر اساس برنامه‌های پیش بینی شده، تا سال ۱۹۸۲ و ۱۹۸۳ م. نیروگاه‌های دارخوین آماده تحویل و به شبکه برق سراسری ایران متصل می‌گشت. شرکت تکنیاتوم فرانسه وظیفه آموزش نیروی انسانی مورد نیاز نیروگاه‌های مزبور را نیز برعهده داشت که با برگزاری دوره‌های تحصیلی در فرانسه انجام می‌گرفت (اطلاعات، ۱۳۵۵/۷/۱۲: ۲۵). به گفته ژیسکاردستن، «حجم توافقات اقتصادی» به‌ویژه در بخش انرژی به شصت میلیارد فرانک بالغ می‌گشت که از این میزان، ۲۹ میلیارد فرانک آن به‌صورت قراردادهای قطعی و لازم‌الاجراء بود. بر اساس برنامه‌های بلندمدت هسته‌ای، ایران علاوه بر این دو راکتور، شش راکتور هسته‌ای دیگر نیز به ارزش سی تا پنجاه میلیارد فرانک از فرانسه خریداری می‌کرد تا مجموعه نیروگاه‌ها به هشت عدد برسد. همچنین ساختمان مرکز برق هسته‌ای به ارزش دوازده میلیارد فرانک ساخته می‌شد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۷/۱۵: ۴). هویدا در ۲۳ مهر ماه ۱۳۵۵ برای پیگیری قراردادهای هسته‌ای، با مسافرت به پاریس با ژیسکاردستن گفت‌وگو کرد. او در سخنانی با اشاره به اهمیت قراردادهای هسته‌ای دو کشور، از صلح‌آمیز بودن برنامه هسته‌ای ایران دفاع کرد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۷/۲۴: ۳۶).

روند تدریجی کاهش روابط

در فروردین ماه ۱۳۵۶ و در جریان کنفرانس انتقال تکنولوژی هسته‌ای شیراز، پکور معاون کمیسیون انرژی فرانسه، ضمن مسافرت به ایران، با مقامات سازمان انرژی اتمی به مذاکره پرداخت (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۸: ۱۶). تلاش‌های ایران برای تضمین دریافت سوخت نیروگاه‌های اتمی خود، موجب خرید بخشی از سهام شرکت‌های تهیه سوخت کورودیف^۱ و یورودیف^۲ فرانسه گردید. خبرگزاری آسوشیتدپرس در روز یکشنبه ۲۸ فروردین آن سال، با اعلان این خبر اعلام کرد که طبق قراردادی که در روز جمعه ۲۶ فروردین در اصفهان توسط مقامات ایرانی و فرانسوی امضاء شد، ایران ۱۵٪ سهام کورودیف و ۱۰٪ سهام یورودیف را خریداری کرده است (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۲۹: ۱). ژان پی‌یر فورکاد وزیر وقت برنامه‌ریزی و تجهیزات شهری و روستایی فرانسه در نیمه اول اردیبهشت ۱۳۵۶ ضمن مسافرت به ایران با هویدا و اکبر اعتماد دیدار و گفتگو کرد. در ۱۲ اردیبهشت گفتگوهای اقتصادی ایران و فرانسه از بامداد در وزارت امور اقتصادی و دارایی با حضور هوشنگ انصاری وزیر امور اقتصادی و دارایی و فورکاد و هیأت‌های کارشناسی دو کشور آغاز شد. قطعی شدن خرید دو نیروگاه هسته‌ای، بررسی مسأله خرید شش نیروگاه هسته‌ای جدید، وضعیت مرکز آموزش هسته‌ای فرانسویان در اصفهان، امکانات همکاری‌های بیشتر در زمینه غنی‌سازی اورانیوم و تکمیل کادر فنی از مهم‌ترین موضوعات دستور کار دو طرف بود (کیهان، ۱۳۵۶/۲/۱۱: ۲۷؛ ۱۳۵۶/۲/۱۴: ۳۱). سفر فورکاد و شرکت او در چهارمین اجلاس کمیسیون مشترک وزیران ایران و فرانسه برای همکاری‌های اقتصادی که از ۱۲ اردیبهشت ماه آغاز به کار کرد، با امضای پروتکل همکاری دو کشور به پایان رسید. این پروتکل بالغ بر ۳۰ میلیارد فرانک معادل ۶ میلیارد دلار ارزش اقتصادی داشت. از این مبلغ ۱۰ میلیارد فرانک برای ساخت دو نیروگاه هسته‌ای در جنوب ایران هزینه می‌شد (کیهان، ۱۳۵۶/۲/۱۵: ۳). به نوشته نشریات رسمی، عملیات ساختمانی نیروگاه‌های دارخوین از ۱۱ خرداد ۱۳۵۶ آغاز می‌گردید و نیروگاه‌های شماره ۳ و ۴ برق اتمی ایران نامیده می‌شد. میزان برق تولیدی نیروگاه‌های ۱ و ۲ بوشهر و ۳ و ۴ دارخوین طی ۷ سال آینده، امکان تزریق ۴۲۰۰ مگاوات برق را به‌وجود می‌آورد که از طریق شبکه سراسری در ایران تا آذربایجان شرقی و غربی توزیع می‌شد (کیهان، ۱۳۵۶/۲/۲۲: ۳۹). مقامات سازمان انرژی اتمی ایران در خرداد ۱۳۵۶ ضمن تشریح قرارداد همکاری با شرکت فراماتوم فرانسه که

^۱. Corodif

^۲. Eurodif

بعدها آروا^۱ نام گرفت و تا چند ماه دیگر به قرارداد رسمی تبدیل می‌گشت، از تقسیم ایران به پنج ناحیه بررسی خبر دادند تا نواحی مناسب برای نصب نیروگاه‌های اتمی خریداری‌شده مشخص گردد (کیهان، ۱۳۵۶/۳/۱۲: ۳).

مرکز فناوری هسته‌ای اصفهان از طرح‌های اجرایی اساسی هسته‌ای فرانسویان در ایران بود (کمام، ۳۱۲۹ الف IR؛ ساکما، ۳۷۰/۹۷۵۷). بر اساس قرارداد دو کشور، عملیات اجرایی گسترده‌ای در زمینی به وسعت ۱۲۰ هکتار در ۱۲ کیلومتری جنوب‌شرقی اصفهان آغاز شد. در اطراف این منطقه ۱۱۳۰ هکتار اراضی که بخشی از آن به وسیله کوه‌های جوزان و دیوسلام احاطه شده بود، به‌عنوان حریم مرکز در نظر گرفته شده و به‌تدریج به فضای مرکز تبدیل می‌گردید. برای تأمین آب مورد نیاز این مرکز که به حدود صد متر مکعب در ثانیه می‌رسید، یک دستگاه آب‌گیری در نزدیکی بستر زاینده‌رود ایجاد شد. بر اساس پیش‌بینی‌های انجام گرفته پس از بهره‌برداری کامل از این مرکز، واحدهای علمی و خدمات فنی از جمله آزمایشگاه شیمی تجزیه، آزمایشگاه بررسی خوردگی فلزات، آزمایشگاه انتقال حرارت و حرکت سیالات، آزمایشگاه و کارگاه تولید میله‌های سوخت، آزمایشگاه حرکت مواد رادیو اکتیو ناشی از خوردگی در راکتورهای آب سبک، آزمایشگاه عناصر اکتینید^۲ سلول‌های داغ، آزمایشگاه تصفیه شیمیایی اورانیوم، آزمایشگاه متالورژی و آزمایش مواد، آزمایشگاه پژوهشی نوسان‌های مکانیکی و لرزه‌نگاری، کنترل و تنظیم وسایل، تکنولوژی سدیم، آزمایشگاه متالورژی و کارگاه الکترونیک ایجاد می‌گردید و بیش از ۸۰۰ متخصص در آن به فعالیت می‌پرداختند (آیندگان، ۱۳۵۶/۴/۸: ۳).

در ابتدای شهریور ۱۳۵۶ زمینه‌های ورود هیأت اتمی فرانسه مهیا گردید. مأموریت اصلی این هیأت، امضای نهایی قرارداد فروش دو نیروگاه به ظرفیت هر یک نهصد مگاوات بود. ارزش این قرارداد حدود ده‌میلیارد فرانک فرانسه تخمین زده شد که فرانسه این مبلغ را به صورت اعتبار صادراتی در اختیار ایران قرار می‌داد تا از محل آن، ماشین‌آلات نیروگاه‌ها از این کشور خریداری شود. همه تجهیزات و تأسیسات راکتورهای شرکت فراماتوم و ژنراتورهای آن به‌وسیله شرکت آلتوم فرانسه ساخته می‌شد (کیهان، ۱۳۵۶/۶/۱: ۲۸). در همین زمان، میشل پونیاتوفسکی^۳ وزیر امور اجتماعی و سلامت فرانسه و مشاور مخصوص ژنرال دستن به تهران مسافرت کرد و توافقات نهایی را برای خرید دو نیروگاه هسته‌ای ۹۰۰ مگاواتی انجام داد. به گزارش خبرگزاری فرانسه از کاخ ریاست‌جمهوری فرانسه، «در آنچه به تحویل دو مرکز

^۱. Areva

^۲. Actinide

^۳. Michel Poniatowski

هسته‌ای به ایران مربوط می‌شود، تصمیم ایران غیرقابل بازگشت است. مذاکرات فنی پایان یافته و اکنون تنها چگونگی پرداخت حدود ده میلیارد فرانک ارزش آن مورد بحث است». این دو مرکز هر کدام به قدرت ۹۳۰ مگاوات در کنار رود کارون و به وسیله یک کنسرسیوم فرانسوی که شرکت مشهور آلتوم نیز یکی از آنها بود، نصب می‌شد (آیندگان، ۱۳۵۶/۷/۱۶: ۱ و ۱۷). پروتکل ایجاد و بهره‌برداری از دو نیروگاه هسته‌ای در ۲۴ مهر ۱۳۵۶/۱۶ اکتبر ۱۹۷۷ بین اکبر اعتماد و نمایندگان دولت فرانسه در تهران امضاء گردید. ایران و فرانسه برای تسهیل ایجاد و بهره‌برداری از این دو نیروگاه ۹۰۰ مگاوااتی موافقت خود را به شرح زیر اعلام نمودند:

«دولت فرانسه متعهد می‌شود تا حد امکان تسهیلات لازم را برای ایجاد نیروگاه‌های اتمی ایران ۳ و ایران ۴ به وسیله صنایع فرانسه با شرایط رضایت‌بخش فراهم نموده و سوخت مورد نیاز این دو نیروگاه را تا مدت ده سال تأمین کند. در مورد سوخت مصرف‌شده در نیروگاه‌های هسته‌ای، دولت فرانسه متعهد می‌شود از تصفیه دوباره و بازیافت سوخت مصرف‌شده این نیروگاه‌ها در فرانسه جلوگیری نکند. این دولت در موقع مناسب ترتیب انعقاد قراردادهای تجاری را با توجه به شرایط پیش‌بینی‌شده برای بازگرداندن پسماندها به ایران خواهد داد. پلوتونیوم حاصل از این تصفیه دوباره برای مصرف‌کنندگان ایرانی یا مصرف‌کنندگان احتمالی دیگر که مورد توافق دو طرف باشند، برای تغذیه نیروگاه‌های اتمی و به شکل سوخت ساخته‌شده به منظور جلوگیری از ربوده شدن آن به هنگام حمل و نقل، مجدداً ارسال خواهد شد» (مجموعه قوانین مصوب مجلس شورای ملی، لوح حق، نسخه ۱؛ وزارت امور خارجه، ۱۳۷۹: ۲۹۱/۱۰ - ۲۸۹).

پروتکل مزبور مشتمل بر یک مقدمه و چهار بند، پس از تصویب مجلس شورای ملی در پنجشنبه ۲۱ اردیبهشت ۱۳۵۷، در جلسه روز چهارشنبه ۳۱ خرداد ۱۳۵۷ به تصویب مجلس سنا به ریاست جعفر شریف‌امامی رسید. انعقاد قراردادهای اتمی با فرانسه و مذاکرات با سایر کشورهای صنعتی برای طرح‌های هسته‌ای ایران در آینده، موجب مطالعات گسترده زمین‌شناسی و سوق‌الجیشی از سوی کارشناسان داخلی و خارجی برای یافتن مناطق مناسب برای نصب نیروگاه‌ها گردید. بر اساس مطالعات مقدماتی سازمان انرژی اتمی ایران، منطقه اصفهان مورد بررسی قرار گرفت و چند نقطه در جنوب شرقی این شهر انتخاب و به شرکت‌های سازنده پیشنهاد شد. علاوه بر اصفهان در منطقه البرز نیز مطالعات زمین‌شناختی انجام گردید و شش محل برای بررسی‌های نهایی انتخاب شد. براساس این مطالعات، علاوه بر سواحل و کرانه‌های دریا، ایران به پنج ناحیه

تقسیم شد که طی پژوهش‌های انجام گرفته، ۷۱ محل برای نصب راکتورهای اتمی پیشنهاد شد و هشت نقطه مناسب‌تر از میان این تعداد انتخاب گردید (آیندگان، ۱۳۵۶/۸/۵: ۳).

قاسم قربیان مدیر اکتشاف و استخراج اورانیوم و سرپرست مدیریت سوخت سازمان انرژی اتمی در نیمه آبان ماه ۱۳۵۶ با بررسی روابط هسته‌ای دو کشور، از غنی‌سازی اورانیوم خریداری از خارج، در کارخانجات فرانسه خبر داد (آیندگان، ۱۳۵۶/۸/۱۴: ۳). شاه در جریان مسافرت اواخر آبان ۱۳۵۶ به آمریکا، با مقامات فرانسوی دیدار کرد و در زمینه مسائل هسته‌ای بین دو کشور گفت‌وگو نمود. او در جریان این مذاکرات بر اهمیت فعالیت‌های هسته‌ای شرکت‌های فرانسوی در ایران تأکید کرد (آیندگان، ۱۳۵۶/۸/۲۸: ۱۷). هم‌زمان با این تحولات، همه عملیات شناسایی زمین و خاکبرداری در نیروگاه اتمی دارخوین یا کارون یا ایران ۳ و ۴ با مشارکت عوامل فرانسوی به پایان رسیده و به تدریج فرآیند بتن‌ریزی و ساختمان‌سازی آن آغاز شد (رستاخیز، ۱۳۵۷/۲/۱۸: ۲۴). بر اساس توافقات انجام‌شده، طی دو سال آینده ۳۷۰ کارآموز ایرانی برای آموزش‌های لازم این نوع نیروگاه‌ها به فرانسه اعزام می‌شدند (رستاخیز، ۱۳۵۷/۴/۷: ۳۲). شاه نیز در دیدار با تقی توکلی، وزیر نیرو در ۱۸ خرداد ۱۳۵۷ بر اهمیت خودکفایی نیروی انسانی بومی نیروگاه‌ها و عملیات زمین‌شناختی مربوط به آن تأکید کرد و گفت:

«مطالعات زمین‌شناختی برای استقرار محل نیروگاه‌های اتمی باید توسط وزارت نیرو انجام شود و همچنین وزارت نیرو آمادگی لازم را پیدا کند تا از نیروگاه‌های در دست ساخت توسط سازمان انرژی اتمی، پس از تکمیل بهره‌برداری کند» (رستاخیز، ۱۳۵۷/۳/۲۰: ۲۴).

بر اساس گزارش عملکرد دولت جمشید آموزگار در ۵ شهریور ۱۳۵۷ عملیات نیروگاه دارخوین طبق برنامه‌های طراحی‌شده در جریان و پیشرفت بود و شرکت‌های فرانسوی طرف قرارداد با پایبندی به مفاد توافقات دو کشور، به توسعه فعالیت‌های عمرانی آن اقدام می‌نمودند (کیهان، ۱۳۵۷/۶/۵: ۲). شاه در مورد حجم روابط اقتصادی با فرانسه در دوران ژیسکاردستن تا پیش از سقوط حاکمیت پهلوی می‌نویسد «ما ۲ نیروگاه بزرگ مولد برق هسته‌ای، از مجموع ۶ نیروگاه خود را به فرانسه سفارش داده بودیم. هر یک از این دو نیروگاه مستلزم پانزده میلیارد فرانک سرمایه‌گذاری بود. همچنین می‌بایست به کمک فرانسوی‌ها طرح‌های بزرگ دیگری چون متروی تهران با ۱۰ میلیارد فرانک، برقی کردن خطوط آهن تهران- بندر شاهپور با ۱۰ تا ۱۵ میلیارد فرانک، ساخت شاهراه تهران- جنوب و مرکز تحقیقات هسته‌ای تهران را به مرحله اجرا درآوریم. در پایان سال ۱۹۷۸م، بیش از ۱۸۰ مؤسسه و شرکت فرانسوی در ایران مشغول فعالیت بودند (پهلوی، ۱۳۸۴: ۴۷۷-۴۷۶).

از مهر ماه سال ۱۳۵۷ جبهه‌گیری‌های سیاسی و اقتصادی علیه فعالیت شرکت‌های اروپایی در طرح‌های هسته‌ای ایران افزایش یافت و با توجه به اینکه نیروگاه آلمانی بوشهر درصد بالایی از پیشرفت سازه را طی کرده بود، بیشترین حملات علیه طرح‌های جدید و به‌ویژه نیروگاه فرانسوی در دست ساخت دارخوین متمرکز شد (کیهان، ۱۳۵۷/۷/۱۸: ۲۴). چنان‌که احمد بنی‌احمد (۱۳۸۲-۱۳۰۸ش.) نماینده منتقد دوره ۲۴ مجلس شورای ملی از حوزه انتخابی تبریز، در روز پنج‌شنبه ۲۰ مهر ۱۳۵۷ خواستار لغو قراردادهای خرید دو نیروگاه هسته‌ای از فرانسه شد. او در یک سخنرانی به هزینه سنگین و غیرمنطقی نیروگاه‌ها و الزام کنار گذاشتن نیروگاه‌های هسته‌ای به‌نفع نیروگاه‌های حاصل از گاز اشاره کرد و گفت: «ایران برای سیصد سال گاز دارد، نیروگاه‌های هسته‌ای فاقد ایمنی در برابر زلزله هستند و در نتیجه برای کشور زلزله‌خیزی چون ایران مناسب نیستند» (کیهان، ۱۳۵۷/۷/۲۳: ۲۲). پیرو این مسائل که تحت‌تأثیر شدید بحران‌های سیاسی و اقتصادی ایران در نیمه دوم سال ۱۳۵۷ش. بود، خبرگزاری آسوشیتدپرس به نقل از منابع دیپلماتیک فرانسه، در اواخر مهر ماه ۱۳۵۷ از کاهش روابط هسته‌ای تهران و پاریس خبر داد. طبق این خبر، دولت ایران برنامه تکمیل دو نیروگاه هسته‌ای شماره سه و چهار دارخوین را که توسط کارخانه فراماتوم، شاخه تکنولوژی هسته‌ای کمپانی فرانسوی کریسو لوراس^۱ ساخته می‌شد دنبال می‌کرد، اما شرایط در مورد دو نیروگاه دیگر فرانسه که موافقت ابتدایی فروش آن به امضاء رسیده بود، به تعویق می‌افتاد. با این حال، مقامات فرانسوی به‌عنوان تقبل و تأمین بخشی از هزینه‌های آن نیروگاه، خواستار واردات هفت میلیون بشکه نفت اضافی از حوزه نفتی جزیره سیری در خلیج فارس شدند (کیهان، ۱۳۵۷/۷/۲۴: ۱). خبرگزاری یونایتدپرس نیز در ۲۳ مهر ماه ۱۳۵۷ از تجمع گروهی از تظاهرکنندگان در محوطه نیروگاه دارخوین خبر داد که خواستار انهدام و ویرانی ساختمان‌های نیمه‌تمام آن شدند (کیهان، ۱۳۵۷/۷/۲۴: ۲). روابط هسته‌ای ایران و فرانسه از مهر سال ۱۳۵۷ به سردی گرایید و نیروگاه دارخوین که عملیات پی‌ریزی و زیرساخت‌سازی آن به پایان رسیده بود، به علت اعتصاب کارگران و عدم تأمین مالی متوقف شد (کیهان، ۱۳۵۸/۱/۱۸: ۶-۷).

مشارکت ایران در کارخانه‌های بین‌المللی غنی‌سازی اورانیوم فرانسه

در سال ۱۳۵۲ش. کنسرسیومی از کشورهای فرانسه، بلژیک، اسپانیا و سوئد، شرکت یورودیف^۲ را پایه‌گذاری نمودند. این شرکت در بخش هسته‌ای سایت تریکاستن^۳ (منطقه‌ای در

^۱. Criso Loras A.

^۲. Eurodif: European Gaseous Diffusion Uranium Enrichment Consortium.

^۳. Tricastin

جنوب شرقی فرانسه) ساخته شد. در این مجموعه، کارخانجات تولید سوخت و اورانیوم غنی شده برای راکتورهای هسته‌ای آب سبک تحت فشار نصب گردید. در سال ۱۹۷۵م. دولت سوئد ۱۰٪ از سهام خود را به ایران واگذار کرد و از این کنسرسیوم خارج شد. این مسئله بخشی از تلاش گسترده ایران برای خودکفایی در زمینه سوخت هسته‌ای و تأمین اورانیوم خام و غنی شده بود (کمام، ۱۳۴/۰/۱۲/۲۴ق.). پس از مذاکرات فشرده میان مقامات ایران و فرانسه و شرکت کوگما که در کمپانی یورودیف نقش مهمی را ایفا می نمود، شرکت مختلط ایرانی-فرانسوی در تولید اورانیوم غنی شده به نام سوفیدیف^۱ شکل گرفت. ۶۰٪ از سهام این شرکت متعلق به فرانسه بود و ۴۰٪ نیز در مالکیت ایران قرار داشت. بر این اساس، ۲۵٪ از سهام کنسرسیوم یورودیف در مالکیت شرکت سوفیدیف قرار گرفته و سهم ایران در یورودیف ۱۰٪ تعیین شد. در ابتدای دی ماه ۱۳۵۳ و به هنگام سفر ژاک شیراک نخست وزیر و سایر مقامات صنایع و بخش هسته‌ای فرانسه، این قرارداد امضا گردید (کیهان، ۱۳۵۳/۱۰/۲: ۳). در موافقت نامه مزبور که در ۲ دی ۱۳۵۳/۲۳ دسامبر ۱۹۷۴ بین وزیر صنایع فرانسه و وزیر امور اقتصاد و دارایی ایران در تهران رد و بدل شد، آمده است:

«سازمان انرژی اتمی ایران (AEOI) و کمیساریای انرژی اتمی فرانسه (CEA) موافقت می کنند که تا پنج ماه از تاریخ این موافقت نامه، شرکت مشترکی را تحت قوانین فرانسه ایجاد نمایند که در ابتدا سرمایه آن بین دو طرف به نسبت ۶۰٪ برای CEA و ۴۰٪ برای AEOI تقسیم خواهد شد. از این رو، برای اینکه شرکت فرانسوی-ایرانی CEA بر اساس ارزش افزایش بعدی، سرمایه را جبران نماید، به شرکت مزبور (که از این پس شرکت فرانسوی - ایرانی خوانده می شود) بلافاصله پس از ایجاد آن، بخشی از مایملک خود در یورودیف ۱ را بالغ بر ۲۵٪ از کل سهام یورودیف ۱ منتقل خواهد کرد. حقوق ناشی از ظرفیت غنی سازی قابل دسترسی در شرکت فرانسوی - ایرانی و به عنوان یک سهام دار در یورودیف ۱، توسط CEA و AEOI نسبت به مشارکت آنها در شرکت فرانسوی - ایرانی تسهیم خواهد شد. به هر حال در طول سال های ۱۹۸۴، ۱۹۸۵ و ۱۹۸۶، AEOI موافقت می کند که تحت یک قرارداد جداگانه ۲۰٪ از حقوق خود را به CEA منتقل نماید».

(وزارت امور خارجه، ۱۳۸۶: ۷۶۴-۷۶۵).

یکی از شروط اصلی این موافقت نامه، اعطای ۱ میلیارد دلار وام از سوی ایران به کمیساریای انرژی اتمی فرانسه CEA برای راه اندازی و توسعه این مرکز غنی سازی اورانیوم

^۱. Sofidif: Societe Franco-Iranian e poccr1 Enrichissement delLuranium par Diffusion Gazeuse.

بود. در بند ۹ این موافقت‌نامه آمده است: «دولت ایران یا یکی از کارگزاری‌های منصوب آن، موافقت می‌کند که وامی را تحت شرایط ذیل به CEA اعطا نماید:

«میزان وام یک میلیارد دلار آمریکا خواهد بود.

- این وام در ۳ بخش در اختیار CEA قرار خواهد گرفت. بخش اول که ۲۰٪ از میزان وام را پوشش خواهد داد، در نوامبر ۱۹۷۵ و بخش دوم و سوم که هر کدام ۴۰٪ از میزان وام را پوشش خواهند داد، در نوامبر ۱۹۷۶ و نوامبر ۱۹۷۷ در اختیار قرار خواهند گرفت.

- بازپرداخت به دلار آمریکا خواهد بود و دوره بازپرداخت نیز ۱۵ سال از تاریخ هر پرداخت توسط ایران، شامل یک دوره مهلت ۷ ساله خواهد بود.

- نرخ بهره هشت و سه چهارم درصد خواهد بود» (وزارت امور خارجه، ۱۳۸۶: ۷۷۷-۷۷۹).

موافقت‌نامه ۲۳ دسامبر ۱۹۷۴ تکمیل‌کننده پروتکل مالی میان ایران و فرانسه با موضوعیت پرداخت وام یک میلیاردی در ۶ تیر ۱۳۵۳ / ۲۷ ژوئن ۱۹۷۴ بود که به امضای هوشنگ انصاری وزیر امور اقتصاد و دارایی و ژان پیر فورکاد وزیر اقتصاد و دارایی فرانسه در پاریس رسید:

«دولت ایران و فرانسه موافقت‌نامه‌ای در زمینه همکاری علمی، صنعتی و فنی برای کاربرد صلح‌جویانه انرژی اتمی امضا کرده‌اند. افتتاح یک حساب سپرده نزد بانک دوفرانس از طرف ایران و قبول واریز یک میلیارد دلار ظرف سه سال به صورت واریز سالانه» (وزارت امور خارجه، ۱۳۸۶: ۷۶۵-۷۶۴).

پیرو این فرایند در ۳ اسفند ۱۳۵۴ / ۲۳ فوریه ۱۹۷۵ میان نمایندگان وزارت امور اقتصادی و دارایی ایران و کمیسیاریای انرژی اتمی فرانسه و در ۱۷ خرداد ۱۳۵۶ / ۷ ژوئیه ۱۹۷۷ بین معاون وزیر امور اقتصادی و دارایی ایران و مدیر مالی شرکت یورودیف، موافقت‌نامه‌های دیگری منعقد گردید (وزارت امور خارجه، ۱۳۸۶: ۷۷۹). ایران علاوه بر وام یک میلیاردی، در سال ۱۹۷۷م. نیز ۱۸۰ میلیون دلار دیگر برای تکمیل کارخانه یورودیف به فرانسه پرداخت کرد. بر این اساس، ایران علاوه بر دسترسی به فناوری تولید سوخت هسته‌ای، می‌توانست ۱۰٪ از تولیدات اورانیوم غنی‌شده این کارخانه را تحویل گرفته و در نیروگاه‌های هسته‌ای خود استفاده نماید. هوشنگ انصاری وزیر اقتصاد و دارایی در ۱۴ دی ماه ۱۳۵۳ با اشاره به وام یک میلیارد دلاری ایران به فرانسه، از تأسیس مشترک یک کارخانه غنی‌سازی اورانیوم خبر داد که امکان شراکت دیگر کشورها نیز در این طرح وجود داشت. او برای نخستین بار سهام‌دار شدن ایران در تأسیسات غنی‌سازی یورودیف فرانسه را تشریح کرد. به گفته وی دومین کارخانه تولید

بازرگانی اورانیوم غنی‌شده ایران و فرانسه در سال ۱۹۷۹م. تأسیس شد و تا سال ۱۹۸۳م. می‌توانست نیاز هشتاد نیروگاه اتمی را به سوخت تأمین کند. بر این پایه، ایران به‌عنوان نخستین کشور غنی‌اروایی عضو در این باشگاه غنی‌سازی اتمی می‌توانست به‌تدریج به یکی از پانزده تولیدکننده مهم اورانیوم غنی‌شده جهان تبدیل شود. این مسئله گامی بزرگ در پایان دادن به انحصار آمریکا در بخش صنعت غنی‌سازی اورانیوم در جهان بود (کیهان، ۱۳۵۳/۱۰/۱۴: ۱ و ۱۹).

پس از مذاکرات اکبر اعتماد رئیس سازمان انرژی اتمی ایران با پکور نماینده کمیساری انرژی اتمی فرانسه در ۴ اسفند ۱۳۵۳ (آیندگان، ۱۳۵۳/۱۲/۵: ۱ و ۱۲)، شرکت کورودیف در اواخر اردیبهشت ۱۳۵۴ به‌دنبال همکاری‌های اتمی ایران و فرانسه و با مشارکت جدی یورودیف تأسیس گردید. هدف اصلی از تشکیل این شرکت نیز غنی‌سازی اورانیوم و تهیه سوخت برای نیروگاه‌های اتمی بود. بر اساس قرارداد منعقد شده ۵۱٪ از سهام این شرکت به یورودیف، ۲۹٪ به سازمان نیروی اتمی فرانسه و ۲۰٪ نیز به سازمان انرژی اتمی ایران تعلق گرفت (کیهان، ۱۳۵۴/۲/۳۱: ۲۷؛ سازمان انرژی اتمی ایران، تیر ۱۳۵۵: ۴۴). بر اساس گزارشات فعالیت سالانه سازمان انرژی اتمی ایران، گنجایش این کارخانه برابر با کارخانه یورودیف بود و جز ایران و فرانسه، کشورهای ایتالیا، اسپانیا و بلژیک نیز در ساخت آن مشارکت داشتند (سازمان انرژی اتمی ایران، تیر ۱۳۵۶: ۶۰). در ارتباط با سرمایه‌گذاری‌های مالی ایران در گروه صنعتی یورودیف تا پایان حکومت پهلوی در اسناد کاملاً محرمانه چنین آمده است:

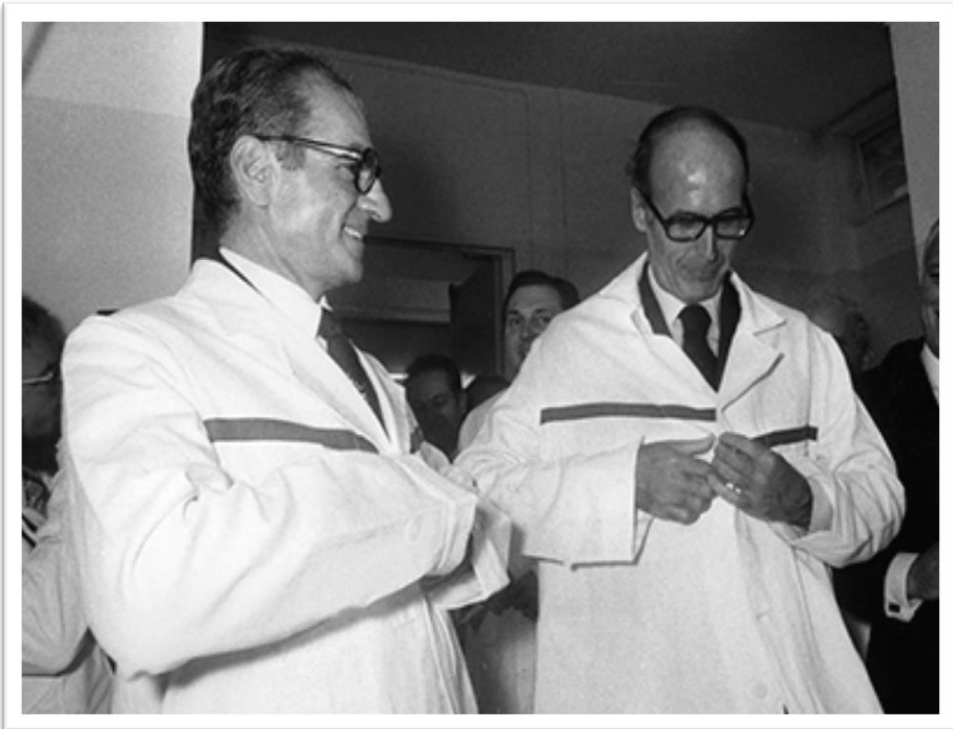
«در چهارچوب موافقت‌نامه‌های این سرمایه‌گذاری‌ها، ۲۵ میلیون دلار وام با بهره به یورودیف فرانسه داده شد. ۲/۲۴۸۰ میلیون دلار وام با بهره نیز به طرح غنی‌کردن اورانیوم تعهد شده است که از وام‌های فرانسه حدود ۲/۱۲۰ میلیون دلار پرداخت شد و حدود ۱۶۶ میلیون دلار باقی‌مانده و پرداخت نشده است. از مبلغ ۲/۱۲۰ میلیون دلار، مبلغ ۱۰۰۰ میلیون دلار وام به صورت سپرده به دولت فرانسه بوده است که ۷۰۰ میلیون آن بازپرداخت و ۳۰۰ میلیون دلار باقی در اکتبر ۱۹۷۹م. بازپرداخت خواهد شد. مضافاً اینکه بابت پیش‌پرداخت خرید اورانیوم حدود ۱۵ میلیون دلار به فرانسه پرداخت گردیده است و حدود ۱۰ میلیون دلار از این تعهد به فرانسه باقی مانده است» (استادوخ، گزارش خلاصه وضع سرمایه‌گذاری دولت ایران در خارج، مورخ ۱۳۵۸/۳/۳۱، دولت موقت). در مورد آخرین وضعیت شرکت‌های غنی‌سازی اورانیوم نیز در این سند آمده است:

«شرکت‌های سوفیدیف فعالیت مستقیم ندارند و فرانسوی‌ها برای اینکه دولت ایران مستقیماً در کارخانه غنی کردن یورودیف شریک نباشد آن را تأسیس کردند. این شرکت با مشارکت ۴۰٪ ایران و ۶۰٪ فرانسه تأسیس یافته است. سهم ایران بابت سرمایه شرکت ۵۵/۲۰۰ میلیون فرانک پرداخت شده است. شرکت کرودیف برای تحقیقات در زمینه اورانیوم و خرید اورانیوم، تأسیس یافته و دولت ایران حدود ۲۵٪ شریک می‌باشد. تعهد دولت ایران بابت خرید اورانیوم حدود ۱۱۰ میلیون فرانک است که حدود ۶۷ میلیون آن پرداخت شده و حدود ۴۳ میلیون فرانک باقی‌مانده تعهد دولت ایران می‌باشد. سهم ایران بابت سرمایه شرکت ۲۵ میلیون و یکصد هزار فرانک پرداخت شده است. (در مورد شرکت یورودیف)، هدف اصلی از مشارکت در دو شرکت فوق‌الذکر و اعطای وام ۱ میلیاردی به صورت سپرده به دولت فرانسه، ۱ میلیارد دلار وام به کمیساریای انرژی اتمی فرانسه و تعهد حدود ۲۸۶ میلیون دلار وام دیگر برای مشارکت به میزان ۱۰٪ در این شرکت که فعالیت آن غنی کردن اورانیوم است، بوده است. سهم ایران بابت سرمایه شرکت به میزان صد میلیون فرانک پرداخت شده است» ((استادوخ، گزارش خلاصه وضع سرمایه‌گذاری دولت ایران در خارج، مورخ ۱۳۵۸/۳/۳۱، دولت موقت).

نتیجه‌گیری

با سفر شاه به پاریس در تابستان سال ۱۹۷۴م. همکاری هسته‌ای ایران و فرانسه وارد مرحله جدیدی شد. پهلوی دوم در این سفر از مرکز تحقیقات هسته‌ای فرانسه بازدید و نسبت به خرید راکتورهای هسته‌ای ابراز تمایل کرد. سفر ژاک شیراک، نخست‌وزیر فرانسه به تهران و مشارکت فرانسه در ساخت متروی تهران، نمونه‌ای از تلاش شاه برای بهره‌برداری از روابط با فرانسه دوران ژیسکاردستن در نوسازی کشور بود. ژیسکاردستن در اکتبر ۱۹۷۶ به ایران سفر کرد و در جریان این سفر، قراردادهایی از جمله در زمینه فعالیت شرکت خودروسازی پژو در ایران و مشارکت فرانسه در نوسازی خط آهن ایران به امضاء رسید. شاه در ملاقات با ژیسکاردستن گفت: «همکاری که ما می‌توانیم با فرانسه داشته باشیم، هیچ حد و حدودی ندارد» (راديو فردا، ۱۳ آذر ۱۳۹۹). ژیسکاردستن علاوه بر روابط تجاری، انرژی و تسلیحاتی، بر روابط فرهنگی و آموزشی میان ایران و فرانسه نیز تأکید داشت. ایران در سال ۱۹۷۳م. مبلغ ۱ میلیارد دلار و در سال ۱۹۷۷م. مبلغ ۱۸۰ میلیون دلار برای تأسیس شرکت یورودیف به فرانسوی‌ها اعتبار داد و در عوض حق داشت ۱۰٪ از تولیدات اورانیوم غنی‌شده آن را خریداری کند. با این وجود، دوران شکوفائی روابط ایران و فرانسه کوتاه بود و همکاری‌های دو کشور به ویژه در حوزه هسته‌ای از

سال ۱۹۷۷م. بر اساس برنامه‌ریزی‌های انجام‌گرفته میسر نشد. تحولات و مشکلات داخلی ایران مقارن با اعتراضات مردمی، نگرانی‌هایی را برای کشورهای غربی از جمله فرانسه ایجاد کرده بود و این مسئله به رکود فعالیت شرکت‌های فرانسوی در بخش انرژی اتمی ایران دامن زد.

محمدرضا شاه و والری ژیسکاردستن در بازدید از مرکز تحقیقات هسته‌ای فرانسه

قانون پروتکل بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه درباره ایجاد و بهره‌برداری از دو نیروگاه هسته‌ای

مجلس شورای ملی مذاکرات دوره قانونگذاری بیست و چهارم	تصمیم‌های مجلس	برنامه عمرانی پنجم ۱۳۵۶ - ۱۳۵۲
---	----------------	-----------------------------------

نمایندگان مجلس شورای ملی دوره قانونگذاری بیست و چهارم

قانون پروتکل بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه درباره ایجاد و بهره‌برداری از دو نیروگاه هسته‌ای - مصوب ۱۳۵۷/۲/۲۱

ماده واحده - پروتکل بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه درباره ایجاد و بهره‌برداری از دو نیروگاه هسته‌ای مشتمل بر یک مقدمه و چهار بند که در تاریخ ۲۲ مهر ماه ۱۳۵۷ در تهران به امضای نمایندگان دو دولت رسیده است تصویب و اجازه مبادله آن داده می‌شود.

قانون فوق مشتمل بر یک ماده و متن پروتکل ضمیمه پس از تصویب مجلس شورای ملی در جلسه روز پنجشنبه ۲۱ اردیبهشت ماه ۱۳۵۷ در جلسه روز چهارشنبه سنی و یکم خرداد ماه دو هزار و پانصد و سنی هفت شاهنشاهی به تصویب مجلس سنا رسید.

رئیس مجلس سنا - جعفر شریف‌امامی

پروتکل بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه

دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه با علاقمندی به توسعه همکاری در زمینه استفاده صلحجویانه از انرژی هسته‌ای، با توجه به قراردادهای متعدد بین سازمان انرژی اتمی ایران و صنایع فرانسه برای خرید دو نیروگاه هسته‌ای هر یک به ظرفیت ۹۰۰ مگاوات، با توجه به قصد دو دولت برای تسهیل ایجاد و بهره‌برداری از این دو نیروگاه به شرح زیر موافقت نمودند:

۱ - دولت فرانسه متعهد می‌شود تا حد امکان تسهیلات لازم را برای ایجاد نیروگاه‌های اتمی ایران T و ایران ۲ به وسیله صنایع فرانسه با شرایط رقابتی فراهم نموده و سوخت مورد نیاز این دو نیروگاه را تا مدت ده سال تأمین کند.

برای این منظور دولت فرانسه متعهد می‌شود مجوزهای صادراتی لازم را با توجه به تعهدات بین‌المللی خود در تاریخ امضای این پروتکل و به شرط اجرای مقررات پروتکل حاضر در مورد تضمین استفاده صلحجویانه زیر نظر آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از سوختی و حفاظت فیزیکی از سوخت دیگر و نیز در مورد سوخت مصرف شده صادر نماید.

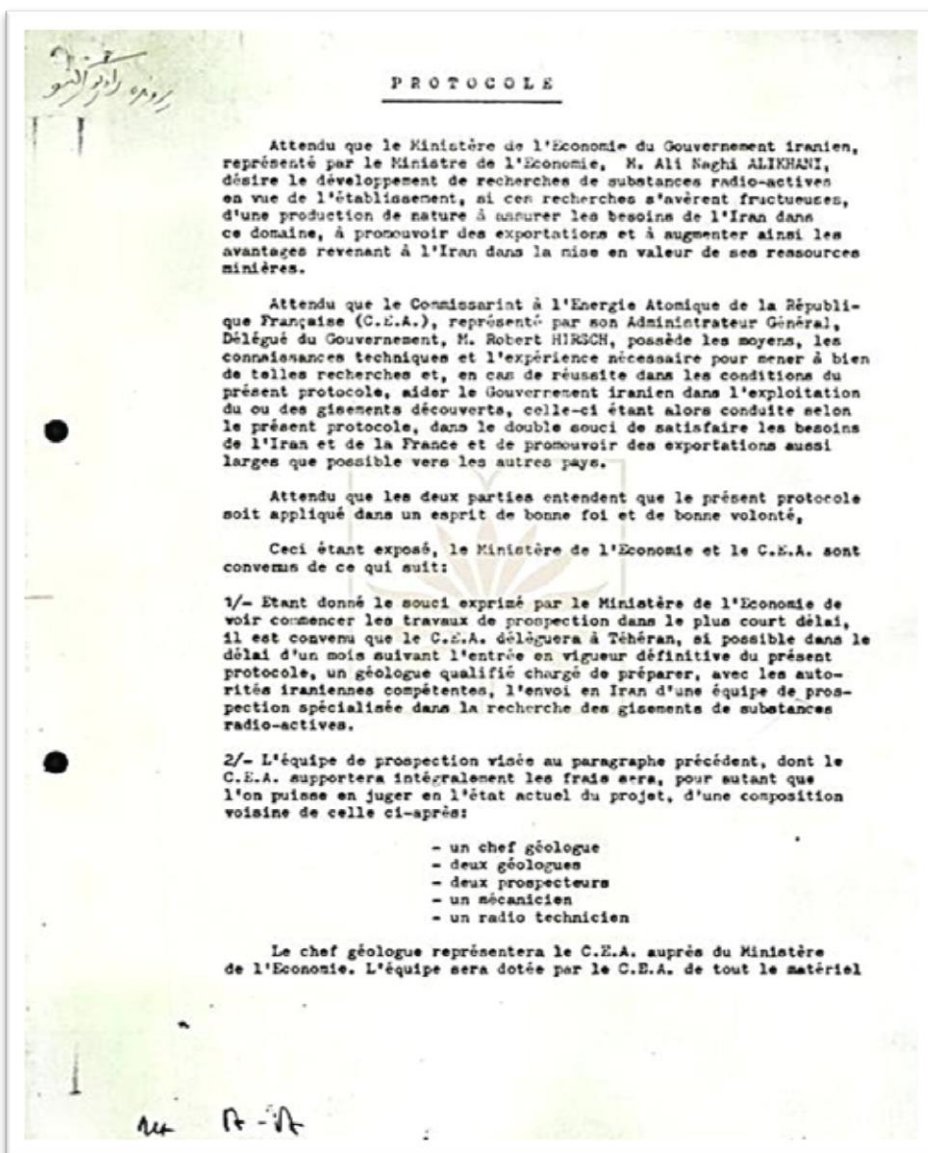
۲ - دولت شاهنشاهی ایران متعهد می‌شود استفاده صلحجویانه و غیر انفجاری از مواد هسته‌ای و تأسیسات و تجهیزات را که از طرف فرانسه داده می‌شود تضمین نماید.

اجرای این تعهدات بر اساس مقررات موافقتنامه ضمانت در چهارچوب معاهده عدم اشاعه سلاحهای هسته‌ای که در تاریخ ۹ فروردین ۱۳۷۲ بین دولت شاهنشاهی ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی امضاء شده و (ذیلاً موافقتنامه ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نامیده می‌شود) انجام خواهد گرفت.

در هر صورت تا زمانی که مواد تأسیسات و تجهیزات هسته‌ای صادره به ایران بر اساس قرارداد بین سازمان انرژی اتمی ایران و صنایع فرانسه با مواد هسته‌ای تولید شده به وسیله این تأسیسات و تجهیزات در خاک ایران باقی است ضمانت‌های پیش‌بینی شده در موافقتنامه ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی قابل اجرا خواهند بود.

۳ - قراردادهای منعقد بین سازمان انرژی اتمی ایران و صنایع فرانسه شامل انتقال مواد هسته‌ای خواهد بود که به علت ماهیت خود نیازمند حفاظت فیزیکی ویژه در دو کشور می‌باشد که اجرای آن منحصراً در مسئولیت هر یک از این دو دولت است.

قانون پروتکل ایران و فرانسه در باره ایجاد و بهره‌برداری از دو نیروگاه هسته‌ای

قرارداد موسوم به رادیو اکتیو بین ایران و فرانسه

قانون موافقتنامه همکاری برای استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی بین دولت شاهنشاهی ایران و

دولت جمهوری فرانسه

قانون موافقتنامه همکاری برای استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری

فرانسه

مصوب ۱۳۵۳،۲،۱

ماده واحد - موافقتنامه همکاری برای استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه مشتمل بر یک مقدمه و هفت ماده که در تاریخ ۶ تیر ماه ۱۳۵۳ (۲۷ ژوئن ۱۹۷۴) بین نمایندگان مختار دو دولت در پاریس به امضاء رسیده است تصویب و اجازه مبادله اسناد تصویب آن داده می شود. قانون فوق مشتمل بر یک ماده و متن موافقتنامه ضمیمه پس از تصویب مجلس شورای ملی در جلسه روز یکشنبه ۱۳۵۳،۱۰،۱ در جلسه روز دوشنبه اول اردیبهشت ماه یک هزار و سیصد و پنجاه و چهار شمس به تصویب مجلس سنا رسید.

ریس مجلس سنا - جعفر شریف امامی

[2] موافقتنامه همکاری علمی - فنی و صنعتی برای استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری فرانسه نظر به اینکه استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی برای بشریت حائز کمال اهمیت است. نظر به اینکه ایران مایل است به صنایع اتمی تسلط یابد. نظر به اینکه دولت ایران و دولت فرانسه مایلند دامنه همکاری خود را در زمینه استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی گسترش دهند. دولت شاهنشاهی ایران از یک طرف و دولت جمهوری فرانسه از طرف دیگر نسبت به موارد ذیل توافق نمودند:

ماده اول - با رعایت احترام به تعهدات بین المللی متقابل خود - ایران و فرانسه در تمام زمینه های مربوط به استفاده صلح جویانه از نیروی اتمی به همکاری وسیع علمی - فنی و صنعتی مبادرت خواهند نمود.

ماده دوم - ایران و فرانسه در زمینه آموزشی افراد و ایجاد اساس و شرایط تهیه و تحویل هر نوع تجهیزات و تأسیسات همکاری فنی به عمل خواهند آورد.

نحوه این همکاری به موجب موافقتنامه های ویژه تعیین خواهد شد.

ماده سوم - ایران و فرانسه همچنین امکان انجام اقدامات مشترک را چه در زمینه تحقیقاتی و چه در زمینه صنعتی مورد مطالعه قرار خواهند داد.

ماده چهارم - این همکاری بین ایران و فرانسه ناظر به هدفهای ذیل است:

۱- تأسیس یک مرکز تحقیق و توسعه اتمی در ایران.

طرح ریزی و سازمان دادن و ایجاد این مرکز با تشریک مساعی هر دو کشور عملی خواهد گردید.

۲- تربیت متخصص ایرانی - در این مورد دولت فرانسه ایجاد دوره های کارآموزی و شرکت در دوره های عملی در فرانسه و توسعه مؤسسات ویژه رادر ایران در نظر خواهد گرفت بدین منظور یک موافقتنامه کلی و کنوانسیونهای خاص با کمیساریای انرژی و سازمان برق فرانسه منعقد خواهد گردید.

قانون موافقتنامه همکاری برای استفاده صلح جویانه از نیروی اتم ایران و فرانسه

منابع و مآخذ

اسناد:

استادوخ (اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه)، اسناد حقوقی، گزارش خلاصه وضع سرمایه گذاری دولت ایران در خارج، دستور جلسه مورخ ۱۳۵۸/۳/۳۱، دولت موقت. بدون شماره ساکما (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران)، اسناد شماره ۲۳۰/۷۳۳۲؛ ۳۷۰/۱۱۲۶۱؛ ۳۷۰/۹۷۵۷؛ ۳۸۰/۴۴۱۹؛ ۲۲۰/۸۸۴؛ ۱۰۲۲/۳۶۴/۹۵؛ کمام (آرشیو کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی)، اسناد شماره ۲۳/۶۵/۰/۰/۵۹۶؛ ۳۱۲۹ الف IR؛ ۲۴/۱۲/۰/۱۳۴ ق.

کتاب‌ها:

بنیاد مطالعات ایران، ۲۰۰۵، *برنامه انرژی اتمی ایران، تلاش‌ها و تنش‌ها*، مصاحبه با اکبر اعتماد نخستین رئیس سازمان انرژی اتمی ایران، زمان مصاحبه نوامبر ۱۹۸۲ در پاریس، به کوشش و ویراستاری: غلامرضا افخمی، آرشیو تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران، مجموعه توسعه و عمران ایران، بخش ۲، مریلند امریکا: نشر بنیاد مطالعات ایران.

پهلوی، محمدرضا، ۱۳۸۴، *پاسخ به تاریخ*، ترجمه: حسین ابوترابی‌ان، تهران: مترجم.
سازمان انرژی اتمی ایران، تیر ۱۳۵۶، گزارش فعالیت سالیانه، ش ۴، تهران: سازمان انرژی اتمی ایران.
-----، تیر ۱۳۵۷، گزارش فعالیت سالیانه، ش ۴، تهران: سازمان انرژی اتمی ایران.
وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۲، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
-----، ۱۳۵۳، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۳، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
-----، ۱۳۵۵، گزارش سالانه روابط خارجی ایران سال ۲۵۳۵ شاهنشاهی، تهران: اداره انتشارات و مدارک.
-----، ۱۳۷۰، اسناد معاهدات دو جانبه ایران با سایر دول، ج ۱۰، تهران: واحد نشر اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

نشریات:

آیندگان، ۱۳۵۲/۱۲/۷؛ ۱۳۵۳/۴/۲؛ ۱۳۵۳/۴/۳؛ ۱۳۵۳/۴/۴؛ ۱۳۵۳/۴/۸؛ ۱۳۵۶/۴/۸؛ ۱۳۵۶/۸/۵؛ ۱۳۵۶/۸/۱۴؛ ۱۳۵۳/۱۲/۵؛ ۱۳۵۶/۸/۲۸.
اطلاعات، ۱۳۵۵/۳/۴؛ ۱۳۵۵/۳/۵؛ ۱۳۵۵/۷/۱۲؛ ۱۳۵۵/۷/۱۵؛ ۱۳۵۵/۷/۲۴؛ ۱۳۵۶/۱/۸؛ ۱۳۵۶/۱/۲۹؛ ۱۳۵۷/۳/۲۰؛ ۱۳۵۷/۴/۷؛ ۱۳۵۷/۲/۱۸.
رستاخیز، ۱۳۵۳/۱/۱۸؛ ۱۳۵۳/۸/۲۸؛ ۱۳۵۳/۱۰/۲؛ ۱۳۵۴/۲/۱۱؛ ۱۳۵۴/۲/۱۱؛ ۱۳۵۶/۲/۱۱؛ ۱۳۵۶/۲/۱۵؛ ۱۳۵۶/۳/۱۲؛ ۱۳۵۶/۳/۱۲؛ ۱۳۵۶/۶/۱؛ ۱۳۵۶/۷/۱۶؛ ۱۳۵۷/۶/۵؛ ۱۳۵۷/۷/۱۸؛ ۱۳۵۷/۷/۲۳؛ ۱۳۵۷/۷/۲۴؛ ۱۳۵۸/۱/۱۸؛ ۱۳۵۸/۱۰/۲؛ ۱۳۵۳/۱۰/۱۴؛ ۱۳۵۳/۱۰/۳۱؛ ۱۳۵۴/۲/۳۱؛ ۱۳۵۴/۲/۳۱.

منابع الکترونیک:

مجموعه قوانین مصوب مجلس شورای ملی، لوح حق، نسخه ۱، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

راديو فرانسه فارسی، ۲۰۱۷/۱۲/۶، روابط ایران و فرانسه از آستانه انقلاب تا پایان جنگ ایران و عراق، <https://www.rfi.fr/fa>

راديو فردا، ۱۳ آذر ۱۳۹۹، والری ژیسکاردستن، فاصله محمدرضا پهلوی تا روح‌الله خمینی، به‌مناسبت درگذشت والری ژیسکاردستن، <https://www.radiofarda.com>

<http://coordination-antinucleaire-sudest.net>, (2012), Histoire: l'Iran entre dans le capital d'Eurodif-Areva et devient propriétaire-de-10-de-l-uranium.

